

**ТРУДОВЕ ПРАВО: ПРИРОДНИЙ І ПОЗИТИВІСТСЬКИЙ ПІДХОДИ В НАУЦІ,
ПРАВОТВОРЧОСТІ І ПРАВОЗАСТОСУВАННІ**

Ротань В. Г.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
м. Сімферополь*

У статті доводиться, що Конституція України увібрала в себе усі ідеї природного права і майже всі християнські цінності. За таких умов природне право в Україні стало співпадати з правом позитивним. Тому протиставлення природного і позитивного права в Україні стосовно правотворчості і правозастосування втратило сенс. Лише наука не може бути нормативно обмежена в пошуку істини, у тому числі Конституцією.

Ключові слова: трудове право; природне право; позитивне право; конституційне праворозуміння; соціальний контекст.

Постановка проблеми. Проблема природного і позитивістського підходів у юридичній науці, правотворчості і правозастосуванні переважно досліджується філософією і теорією права. При цьому у філософсько-правових і теоретико-правових дослідженнях не враховуються особливості того чи іншого підходів до наукових досліджень, до правотворчості і до правозастосування, а проблема вирішується в цілому, у той час як вона повинна вирішуватися стосовно науки, правотворчості і правозастосування по-різному і до того ж з урахуванням особливостей обставин, що цього часу існують в Україні. Тому і висновки, які робляться за результатами філософсько-правових і теоретико-правових досліджень, дедалі більше втрачають ознаки конструктивності і змістовності. Цю тенденцію можна подолати, якщо філософсько-правові і теоретико-правові дослідження проблеми, що стала темою цієї статті, будуть доповнюватися галузевими дослідженнями цієї проблеми. Насамперед це стосується трудового права, яке регулює відносини, у сфері яких відбувається самоутвердження особистості, відтворення і розвиток творчих якостей особистості, тобто галузі права, яка за визначенням має визнаватися людиноцентристською.

Викладене дає підстави для висновку про те, що звернення до проблеми природного і позитивістського підходів у трудовому праві є актуальним.

До проблеми природного і позитивістського праворозуміння звертались Головатий С. П., Козюбра М. І., Рабінович П. М., Шевчук С. В. та інші науковці.

Метою цієї статті є розробка теоретичних положень, які могли б бути певними орієнтирами світоглядного характеру при здійсненні наукових досліджень у сфері трудового права, при підготовці законодавчих актів, що регулюють трудові та пов'язані з ними відносини, при застосуванні актів трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Долати позитивізм стало модою, прояви позитивістського підходу в юридичній науці Головатий С. П. висміяв як спадщину Вишинського А. Я. [1, с. 1571–1572]. Проте це не є підставою для беззастережного переходу правозастосовної практики на позиції природньо-правової теорії, хоч потреба у такому переході і визнається в науці нагальною. Необхідним, видається, є більш глибокий аналіз проблеми, перехід від загальних міркувань до дослідження емпіричних явищ. Так, суди, залишені без будь-яких наукових рекомендацій при застосуванні багатьох положень трудового законодавства, із якого для прикладу візьмемо частину першу ст. 117 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпПУ), згідно якої «в разі невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку». Це законодавче положення не дає будь-яких підстав для зменшення розміру здійснюваних на користь працівника виплат залежно від розміру невиконаної працівникові суми та її частки у сумі, що підлягала виплаті на користь працівника, або її співвідношення із середньою заробітною платою. Тож, якщо при звільненні працівникові було виплачено 10000 грн, але в результаті помилки не було виплачено ще 10 грн, то є підстава для стягнення з працівника середнього заробітку за весь період затримки виплати цієї суми. Причому позовна давність до таких вимог не застосовується. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України при вирішенні однієї зі справ дійшла висновку про те, що не ґрунтується на вимогах чинного законодавства «визначення розміру відшкодування за час затримки розрахунку» без урахування розміру невиконаної при звільненні заробітної плати, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середньою заробітною платою та інших конкретних обставин справи [2, с. 142]. Проте в постанові Верховного Суду при цьому не зазначається на ті положення чинного законодавства, які дають підстави для зазначеного врахування.

Виникає думка вирішити питання, про яке йдеться, справедливо або, відповідно до термінології засновників школи відродженого природнього права, – шляхом вільного пошуку права. До цього нас підштовхує теорія природнього права. Інший варіант вирішення цього питання – жорстко позитивістський: частина перша ст. 117 КЗпПУ не передбачає врахування при визначенні суми, що підлягає виплаті на користь працівника, інших чинників, крім розміру середнього заробітку і тривалості затримки розрахунку. При виборі прийнятого тлумачення законодавчого положення, про яке йдеться, керуючись природньо-правовим підходом, можна зробити висновок про те, що вибраний варіант має забезпечити справедливість. Але ж Кельзен Г. не без підстав стверджує, що розуміння справедливості соціалістом і його опонентом, що відстоює інтереси власників засобів виробництва, істотно відрізняється [3, с. 451]. Тому природньо-правовий підхід до вирішення питання, що розглядається, приведе до висновку, що справедливого вирішення цього питання не існує, а тому слід застосовувати правову норму, встановлену частиною першою ст. 117 КЗпПУ (оскільки «вільний пошук права» заводить у кут).

Проте є ще один варіант тлумачення частини першої ст. 117 КЗпПУ та інших численних норм трудового права. Він полягає у застосуванні правових норм, що

встановлені Конституцією України. Конституція України увібрала в себе майже всі християнські цінності, а також ідеї природного права, що не відображені у християнському віровченні. Тому про природньо-правовий підхід стосовно сучасного українського права конструктивно можна говорити тільки в період, коли готуються і приймаються зміни до Конституції, оскільки при здійсненні цієї роботи реформатори не пов'язані нормативно. Правда, значення цього застереження значно зменшується чи зводиться нанівець заборонаю вносити такі зміни до Конституції України, які скасовують чи обмежують права і свободи людини і громадянина (ст. 157 Конституції України). Отже, природньо-правовий підхід і є підходом конституційним. І, можливо, що природньо-правовий підхід до правотворчості і правозастосування слід замінити підходом конституційним, бо за межами Конституції не залишилось будь-яких ідей природного права. Лише науку не можна, хоч би і Конституцією, обмежувати в пошуку істини, тому для неї можливість природно-правового підходу має залишатись завжди.

Але і застосування правових норм, що встановлені Конституцією України, вимагає вирішення певних проблем, близьких до того, щоб назвати їх світоглядними. Так, Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень зазначив, що «верховенство права – це панування права в суспільстві» [4]. У цій цитаті розкрито значення першого зі слів, із яких складається термін «верховенство права». Що стосується другого слова цього терміну (права), то Конституційний суд зазначив, що право не обмежується законодавством, а включає до себе «й інші соціальні регулятори – ..., традиції, звичаї тощо» [4]. Тут зміст принципу верховенства права розкрито через тлумачення термінів «верховенство» і «право». Це відповідає певному науковому напрямку в юриспруденції.

Інший поборник природного права і ідеї верховенства права – Головатий С. П. дійшов висновку, що розуміння принципу верховенства права через тлумачення слів «верховенство» і «право» є проявом прямолінійно-механістичного сприйняття поняття верховенства права» [1, с. 1394]. Він запропонував шукати зміст принципу верховенства права у творах мислителів, що стали класичним надбанням людства, у досвіді держав, що внесли вирішальний вклад у становлення принципу верховенства права, у досвіді міжнародних (міжурядових і неурядових) організацій і органів [1, с. 1407].

Легко помітити, що Головатий С. П. є значно ближчим до позитивізму прихильником природного права, ніж науковці (а з ними і Конституційний Суд України), які будь-які норми відносять до права, якщо вони «легітимовані суспільством»: критерій «легітимованості суспільством» є не визначеним, а критерії, запропоновані Головатим С. П., значною мірою відсилають до відомих правових актів, а в решті відображені в широко відомих творах мислителів різних епох. Підхід Головатого С. П. є більш прийнятним, бо він є більш конкретним. Так, вище було зазначено, що спроба застосувати засаду справедливості при вирішенні спору, який виник із правовідносин, на які поширюється чинність частини першої ст. 117 КЗпПУ, не може бути успішною. Якщо ж ми звернемося до конкретизації засади справедливості у практиці Європейського Суду з прав людини як пропорційності, співрозмірності, справедливої рівноваги, то з'являється можливість дійти висновку, що не виплачена працівникові при звільненні сума, що становить 10 грн, ніяк не може бути підставою для стягнення

з підприємства, установи, організації, за період затримки виплати цієї суми 50000 грн, бо при цьому будуть порушуватись вимоги пропорційності, співрозмірності, справедливої рівноваги. Отже, з'являються можливості застосування частини першої ст. 117 КЗпПУ з урахуванням частини першої ст. 8 Конституції України. Це – суто позитивістський підхід, що дає реальні результати (на відміну від природньо-правового підходу, що завершується вільним пошуком права).

Здійснюючи застосування положень законодавства про працю з урахуванням правових норм, що встановлені Конституцією, переважно застосовуючи ці норми, суд не приймає рішення «*contra legem*», про які стали писати в науковій літературі стосовно подібних випадків [5, с. 211; 6, с. 162], бо йдеться про банальне дотримання правила про субординацію нормативно-правових актів. Згідно ст. 8 Конституції вона має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй. При цьому на невідповідність закону чи іншого нормативно-правового акту необхідно прямо зазначити у судових рішеннях, а не прикривати наявність такої невідповідності. У зв'язку з цим, звернемо увагу на практику Конституційного Суду Російської Федерації, який уникає того, щоб визнати певне законодавче положення неконституційним, тлумачить такі положення з урахуванням положень Конституцій Російської Федерації, а результати тлумачення називає виявленням конституційного смислу законодавчих положень [7, 8].

Разом з тим слід врахувати, що положення Конституції України, в яких закріплюються ідеї природнього права і християнські цінності, за своїм характером є принципами, тобто такими нормативними положеннями, що містять у собі правову норму і декларацію конституцієдавця про його наміри. Тому застосування таких положень повинне здійснюватись з урахуванням соціального контексту. Конституційний Суд України соціальний контекст практично ігнорує і беззастережно посилається на положення ст. ст. 1, 3, 8 Конституції України. Дивує, що при цьому не враховується світовий досвід тлумачення і застосування конституційних положень, зокрема досвід Верховного Суду США.

Йдеться про рішення Верховного Суду США у справі «Лохнер проти Нью-Йорку» (1905 р.). Суть справи полягала в тому, що законом штата Нью-Йорк норма робочого часу працівників міських пекарень була обмежена десятьма годинами. Верховний Суд дійшов висновку, що цей закон порушує вимоги чотирнадцятої поправки до Конституції США, яка забороняє свавільні і несправедливі обмеження прав і свобод, а отже, – і свободи трудового договору. Через тридцять років у змісті чотирнадцятої поправки до Конституції нічого не змінилось. Проте змінився соціальний контекст, і в тридцять роки ХХ століття Верховний Суд США уже вважав, що чотирнадцята поправка до Конституції США не перешкоджає ні законодавчому обмеженню норми робочого часу, ні законодавчому визначенню мінімального рівня оплати праці [9, с. 152]. У цій практиці Верховного Суду США знаходиться ключ до тлумачення конституційних принципів. Неприпустимо було б заперечувати їх регулятивне значення. Але такою ж мірою неприпустимо і абсолютизувати таке значення конституційних принципів, бо в них поряд з правовою нормою закріплюється і декларація. Завдання будь-якого суду, що застосовує конституційні принципи (а не тільки Конституційного Суду), – виявити межу між правовою нормою і декларацією у змісті конституційних принципів з урахуванням соціального контексту.

Оскільки Конституція України увібрала до свого змісту усі ідеї природного права, нагальною практичною потребою стало утвердження не природно-правового підходу до тлумачення і застосування положень законодавства про працю, а конституційного підходу. Конституція України є актом позитивного права. Тому прибічники ідеї подолання позитивізму повинні були б усвідомити, що вони непрямо наполягають на подоланні конституційності. Ще одним проявом прагнення до такого подолання є твердження про те, що конституційні норми «сформульовані у вигляді відкритого тексту... являють собою «пусті судини», які треба заповнювати конкретним змістом у процесі реалізації Конституції» [6, с. 7]. Положення Конституції України переповнені юридичним змістом. А задачею юридичної науки є не підштовхувати суди до «вільного пошуку права, а допомагати їм виявити зазначений зміст не тільки і не стільки за допомогою семантичних прав, а з урахуванням світового досвіду утвердження Конституції як прямих регуляторів суспільних відносин вищої юридичної сили.

Висновки. Широта змісту і практична значущість проблеми співвідношення природного і позитивістського підходів у науці трудового права, при підготовці і прийнятті актів законодавства про працю і при застосуванні цього законодавства диктують необхідність ретельного аналізу усіх положень Конституції України, що стосуються трудових і пов'язаних з ними відносин, з метою виявлення усіх їх регулятивних можливостей. Це сприяло б утвердженню конституційності в трудових правовідносинах, а отже, – і пануванню природного права у цій сфері.

Список літератури:

1. Головатий С. Верховенство права. У трьох книгах : книга третя. Верховенство права: український досвід / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – С. 1277–1747.
2. Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах // Бюлетень законодавства і судової практики України. – 2013. – № 3. – 256 с.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі про смертну кару від 29.12.99 № 11-рп/99 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 126.
5. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : [навч. посіб]. / за заг. ред. Куйбіди Р., Шишкіна В. – К. : Старий світ, 2000. – 412 с.
6. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – Х. : Консул, 2002. – 296 с.
7. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности положения пункта 2 статьи 1070 Гражданского кодекса Российской Федерации от 25.01.2001 № 1-П // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – № 7. – С. 700.
8. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о конституционности ряда положений Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях и Гражданского кодекса Российской Федерации от 16.06.2009 № 9-П // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2009. – 27. – С. 3382.
9. Карапетов А., Савельев А. Свобода договора и ее пределы. – Т. 1: Теоретические, исторические и политико-правовые основания принципа свободы договора и его ограничений / А. Карапетов, А. Савельев. – М. : Статут, 2012. – 452 с.

Ротань В. Г. Трудовое право: природный и позитивистский подходы в науке, правотворчестве и правоприменении / В. Г. Ротань // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2014. – Т. 27 (66). № 2. – С. 123-128.

В статье доказывається, що Конституція України вобрала в себе всі ідеї естественного права і практично всі християнські цінності. В таких умовах естественное право в Україні стало совпадать с правом позитивним. Поэтому противопоставление естественного и позитивного права в Украине,

применительное к правотворчеству и правоприменению, утратило смысл. Лишь наука не может быть нормативно ограничена в поиске истины, в том числе Конституцией.

Ключевые слова: трудовое право; естественное право; позитивное право; конституционное право-понимание; социальный контекст.

**EMPLOYMENT: NATURAL AND POSITIVIST APPROACH IN SCIENCE,
LAW-MAKING AND ENFORCEMENT**

Rotan V. G.

Taurian National University Vernadsky, Simferopol

In the article proved, that Constitutions of Ukraine absorbed in itself all ideas of absolute law and practically all christian values. In such terms an absolute law in Ukraine began to coincide with a right positive. Therefore contrasting of absolute and positive law in Ukraine as it applies to правотворчеству and apply right lost sense. Only science cannot normatively limit in the search of truth, including by Constitution.

The problem of natural and positivist approaches in jurisprudence, law-making and enforcement mainly studied philosophy and legal theory. Thus the philosophical and legal theory and legal studies did not take into account characteristics of the different approaches to research, to law-making and enforcement, and the problem is solved as a whole, while it should be addressed in relation to science, law-making and enforcement in different ways and also taking into account the peculiarities of circumstances that still exist in Ukraine. Therefore, the conclusions are made based on the results of philosophical and legal theory and legal research, more and more signs of losing constructive and meaningfulness. This tendency can be overcome if the philosophical and legal theory and legal research problem that was the subject of this article will be complemented by sectoral studies of this problem. First of all it concerns labor law that regulates relations in which the individual is self-affirmation, reproduction and development of creative personality traits, that branch of law which by definition must be recognized humanocentric.

Key words: labour right; absolute law; positive right; constitutional; social context.